

AZ ADÓSSÁG SZÜRKE- GAZDASÁGA

Az adósság a termelés vaskeze: a folyamat szükséges része, amin a tőkének át kell esnie, hogy az absztrakttól eljusson a konkrétéhoz. Az adósság a tőke létrejöttének része, és a megtermelésének is elválaszthatatlan részét képezi: az élőmunka meghaladásával biztosítja a tőke számára azt a szükséges alapot, amely nyomán aztán a tőke zavartalanul változtathatja alakját. „Az adósság varázslata abban áll, hogy eltünteti a munkát.”¹ A tőke írja bele a jövőt a jelenbe, elvégzettnek tételezi a jövőbeni munkát, hogy a jelenlegi, elvégzetlent helyettesítse vele. A középkori keresztény teológusok eleinte elítélték az uzsorát, mondván, hogy azt az időt bocsátja áruba, ami minden élőlény részére egységesen áll rendelkezésre – hogy később a fáradtság béreként jóváhagyják, azzal a kikötéssel, ha a tranzakció a közjó érdekében jön létre.² A kapitalista gazdaság fejlődésével a munkaidőnek az adósságban történő kondenzálása

1 Neilson, B.: „The Magic of Debt, or, Amortise This!” *Mute*, 2007/2–6. <http://www.metamute.org/editorial/articles/magic-debt-or-amortise> [Utolsó hozzáférés: 2013. 01. 26.]

2 Bővebben lásd Nikolaidis, Andrej: *U ime oca, sina i svetoga duga* [Az atya, a fiú és a szent adósság nevében]. <http://www.e-novine.com/kultura/kultura-knjige/76624-ime-oca-sina-svetog-duga.html> [Utolsó hozzáférés: 2013. 01. 23.] (A szerb cím szójáték: a „dug” adósságot, a „duh” lelket jelent. – A szerk.)

lehetővé teszi, hogy a jelen ne csak a nem fizetett munka révén adósodjon el, hanem annak kizsákmányolása következtében is: az *értéktöbblettel*. Ez utóbbit nem lehet pénzzel pótolni. Az értéktöbblet kifizetését maga a munka sem teszi lehetővé. A munka általános kizsákmányolása annál inkább.

*

Marx szerint a nyilvános adósság az elsődleges tőkefelhalmozás „egyik legenergiakusabb mozgatórugója” volt: a nem termelő pénzbe belelehelte a tőke teremtő erejét. Az adóterhelés, a védővámok rendszere és a járadékok kialakulása nem véletlenül következett be. A tizenhatodik századi Angliában a kilencvenkilenc évig terjedő földbérletet is a régi áron számolták, miközben a bérleti díj értéke csökkent. Kialakult a kapitalista bérbeadó, aki egyszerre profitál az alacsony bérleti díjakból és a kisbérletből. A tizennyolcadik századi Champagne-ban, az *ancien régime* idején, a francia parasztok adósságát olyan adókkal könnyítették, amelyek az adós pillanatnyi anyagi helyzetéhez igazodtak. De ez csak a kezdet volt.

Az elsődleges fölhalmozás után a nagytőke átáramlik a közadósság teljes testén, és fordítva. Tudniillik az eladósítás elválaszthatatlan a termeléstől. Hogyan működik mindez? Röviden, egyrészt az állótőke (a bérlet, a géppark, a nyersanyagok) a termelésben az ipar fejlődésével együtt növekszik. Másrészt a változó tőke (a napszámok, a bérek, a munkaerő) önmagában, a *termelésen belül* nem képez hitelviszonyt, mivel a munkavégzés szigorúan *pillanatnyi* jellegű. Az adósság a termelésben az állótőke révén keletkezik, hiszen az teremti meg a munka föltételeit. Ha ezek a föltételek nem teljesülnek – ha a termék nem kerül piacra, ha a tőke nem áramlott át az áruból a pénzbe, ha a kereslet alacsony stb. –, akkor az ipari tőkésnek el kell adósodnia, hogy biztosítsa a további zavartalan termelést. Ő ezzel tulajdonképpen megvásárolta az értéktöbbletet, amely a tőke *passzív* formájában, pénzként hevert a bankokban. Ez a tőke most ismét bekerült a

körforgásba, aktívvá vált, és a hitel közvetítésével megvásárolt nyersanyagokként folytatta az átalakulását az áruformába. Az ipari tőkés bevonja a nyersanyagot a termelésbe, a tőke ezzel megnövekszik, és kivonja az értéktöbbletet a munkából. Ezáltal a jövőbeli, ki nem fizetett munkát kihasználják, annak érdekében, hogy lehetővé tegyék a jelenben zajló munkavégzést. Ugyanakkor a hitelező, ez esetben a bank, kamatot érvényesít, hisz meghatározott időre lehetőséget ad az ipari tőkésnek, hogy azt az értéktöbbletet használja, amely nem a termelés során jött létre, miközben ezzel csökkenti a piacon jelen lévő tőke mennyiségét, ami ily módon nem tud áruvá változni. Más szavakkal: a tőke lehetőséget kap rá, hogy konkrétá váljon – azaz tőkévé mint olyanná, maguktól a konkrétumoktól függetlenül.

Ez az adósság és a termelés viszonyának lehető legegyszerűbb ábrázolása. De ez is elegendő hozzá, hogy lássuk, ahogyan az adósság már az *infrastruktúrában* létrejön. A harmadlagos ágazatban – a szolgáltatásokra és hasonlókra gondolunk itt – az adósság véletlen vagy megjósolhatatlan eseménynek tűnhet, esetleg a rossz üzletvezetés következményének. Innentől azonban világos, hogy ez nem így van. Az adósság nem csupán a részvényekkel vagy a beruházásokkal folytatott szerencsejáték következménye.

Az üzletmenet kockázata közvetett. Foucault tanítványa, François Ewald följegyezte a biztosító-társaságokban bekövetkezett változásokat. Eszerint a huszadik század elejétől már nem a veszélyes munkahely vagy munkavégzés forgott szóban, hanem egyszerűen a kockázat, ami a kifizetés kiszámításának részévé vált. A humán tőke fogalma, Adam Smithtől kezdve egészen a fogalom xx. századi újjáéledéséig, hasonló játékot űzött: immár nem arról volt szó, tönkremegy-e az individuum élete, ha a képzettsége nem felel meg a piacnak. Ez már pusztán a *kockázat* része volt.

A kockázatról szóló beszéd látszólagos naivitása mögött valami komolyabb dolog húzódik meg. A kockázatnak van *szüksége* a szubjektumra, és nem a szubjektumnak a

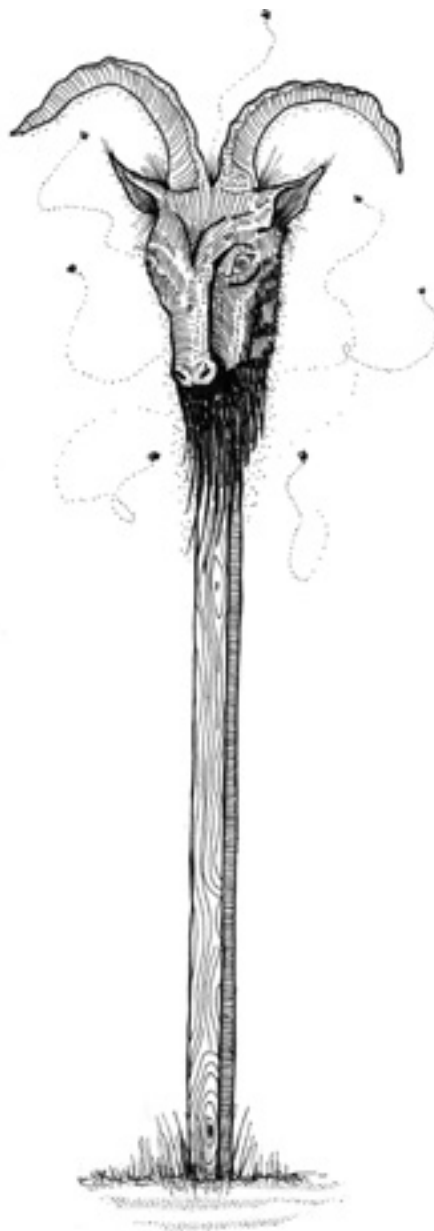
kockázatra. A szubjektummal innentől kezdve az adóssága alapján számolnak. Aszerint kalkulálnak vele, mennyire kifizetődőek a vele kapcsolatos beruházások. A *termelés* helyett a *szubjektumot* lehet hibáztatni. Az adósságot a kapitalizmus intézményei hozzák létre, és az egész közösség fizeti vissza. Ezt a rendszerváltás országai érezték meg a leginkább.³ Egyesek eladósodnak, erre mindenki adóssá válik. Mindebben egyetlen dolgot figyelhetünk meg: *a hitel likviditáshiánya nem esemény*, még csak nem is valamilyen átmeneti, efemer jelenség. A *likviditáshiány* az ügylet *szerves* része. A likviditáshiány a kapitalista termelés alapjának a része; minden esetben a saját absztrakciói gyorsaságának terhét elviselni képtelen tőke tehetetlenségének következményeként jön létre.

³ A rendszerváltás első évtizedében Szerbia külföldi hitele megduplázódott – 11.659 millió euróról 21.460 millióra, hogy mára elérje a 25, 54 milliárd eurót. Az adósság ráadásul már a válság elején meghaladta a bruttó nemzeti összterméket: a Szerb Nemzeti Bank hitelemzése szerint 2009-ben a külföldi adósság a GDP több mint 77,7%-át tette ki. Lásd http://www.nbs.rs/internet/latinica/90/dug_dug_1_2012.pdf [Utolsó hozzáférés: 2013. 01. 26.]

Az adósi szubjektivitás

Nézzük, mit tesz az adósság a szubjektummal, mit hoz ki belőle. Először is, a tőke szerves összetételében megjelenő ingadozás gyorsasága a xx. században mániákussá vált, különösen amióta az aranystandard fokozatosan megszüntetésre került. A devizaárfolyamok Bretton Woods-i rendszerének 1971-es széthullása után, amikor az Egyesült Államok megszüntette a dollár és az arany átválthatóságát, a passzív, azaz inaktív tőke – amely a körforgáson kívül került és a banki tartalékokban hevert – elveszítette aranyfedezetét. Ettől fogva államkötvényekre támaszkodott, papíron meglévő tartalékokra, amelyeket a bankok úgy kezeltek, mint korábban az aranyfedezetet. Ez azonban azt is jelentette, hogy a hitelezés túlmehet azon a határon, amit korábban az arany szabott meg.⁴ A hitelezés tehát nemcsak addig a pontig folyt, ameddig az úgynevezett „valós” ágazatok termelői lehetővé tették, hogy ezek a hitelek valóban ki is fizetődjenek, hanem azon túl is. Mindez a pénzügyi gazdaság paradigmaváltásához vezetett: Michael Hudson az Egyesült Államok „szuperimperializmusáról” beszél, amelynek ereje éppen abban rejlik, hogy a lehetőségein túl is eladósodik; Maurizio Lazzarato pedig azt mondja, az 1979-es sokk ahhoz a pillanathoz kötődik, amikor az adós és a hitelező közötti viszony megfordult: a törlesztés kamatának megnövekedése miatt a hitel kifizetése immár nem annak megszüntetéséhez, hanem kiteljesítéséhez vezetett. Létrejön az *eladósodott ember*, a *homo debitor*, aki egyesíti magában a munkát mint olyant, valamint az önmagunkon végzett munkát. Az olasz elméleti szakember szerint nincs többé különbség a munka és a részvény között, mivel a hitel kizsákmányolja a kronológiai és a nem-kronológiai időt is, a munkaidőt és a döntések meghozatalára

4 A dollár 1913 és 2013 között, tehát száz év leforgása alatt ezert veszítette el fizetőképesség 96%-át. A kezdeti 0,0500 helyett 2008-ban, a válság kezdetén egy dollárért már csak 0,0006 uncia aranyat lehetett kapni. Lásd Durden, Tyler (nick): *41 Years After The Death Of The Gold Standard – A Look At „How We Ended Up In This Economic Purgatory”*. <http://www.zerohedge.com/news/41-years-after-death-gold-standard-look-how-we-ended-economic-purgatory> [Utolsó hozzáférés: 2013. 01. 20.]

alkalmas szabadidőt egyaránt. Az adósság gazdaságát tehát kétszeres terjeszkedési törekvés határozza meg: a szubjektivitást mind extenzív, mind intenzív módon kizsákmányolja (extenzív módon, hisz nem csupán az ipari termeléshez és a harmadlagos ágazatokhoz van köze; ugyanakkor intenzív módon is, mivel önmagunkra, az *entrepreneur de soi-ra*, valamint a cég vezetésére is vonatkozik).⁵ „Az adóssághoz ma nem kapcsolódik semmiféle elsődleges bűn. A *maxima culpa* helyett azzal szembesülünk, amit a hitel *minima moralia*jának nevezhetnénk. A kölcsönöket nem azért nyújtják, hogy kifizetődjenek, hanem hogy újrafinanszírozzák magukat. Csak az az adósság kerít bennünket a hatalmába, amelyik nem kerül, és soha nem is kerülhet

5 Lazzarato, M.: *The Making of the Indebted Man*. Semiotext(e), 2012. 52. o.

visszafizetésre.”⁶ A szuverenitás és a valorizáció viszonya megváltozik. Az adósság kérdése nem pusztán az egyedi szubjektum kérdése, hanem általában az állampolgárságé. A köztartozás ugyanis a termelés részeként keletkezik, és ugyanazok fizetik vissza, akikre a tartozás alapját képező terhelés nehezedett. A tartozás igája alatt eltűnik a monetáris függetlenség – de nem az általános szuverenitás. Azok, akik a tartozást törlesztik, a köz részét képezik, az államét, miközben nincsenek abban a helyzetben, hogy döntsenek a köztartozások visszafizetéséről. Nem véletlen, hogy a honatalanoktól gyakran még az alapvető emberi jogokat is megtagadják. Másrészt Negri és Hardt már arról beszélnek, hogy az érték logikája megszűnt, már nem az ő törvényei képezik a kapitalista gazdaság lényegét. Azonban, ezzel éppen ellenkezőlegesen, az értébecslés logikájának szolgálatában álló eszközök semmiképp nem tűnnek el, annál inkább fejlődnek – még hozzá egyre jobban, és nem a szuverenitás eltűnésének árnyékában, hanem annak kiéleződésétől fenyegetve. Ha egyáltalán beszélhetünk a tartozás szubjektumáról vagy az adósi szubjektivitásról, nem feledkezhetünk meg arról, hogy az, kiváló célpontként, a két nagy erő – a *szuverenitás* és az *érték* – között helyezkedik el.

A *számvitel* a tőke irányításának és racionalizálásának különálló, új módja: a szintézis olyan formája, amelyiknek a szuverenitással és a valorizációval is akad dolga. A számvitel nagy szerepet játszott a szubjektivitás neoliberalis termelésében, mivel megváltoztatta a fejlett ipari társadalmak kormányzásának módját. Egyes szerzők szerint csak bele kell nézni azokba a tankönyvekbe, amelyeket a xx. század amerikai vállalkozói a tanulmányaik során használtak: a '40-es években meditatív módon közelítettek a jövőhöz. A vállalkozóknak azt tanácsolták, mentális úton vizsgálják át az üzlet veszélyeit; ehhez társult a gyakorlat és az azt kísérő papirologia. Két évtized múltán a meditatív faktor kezd eltűnni, s a vezető szerepet a számvitel veszi át: az üzletet meg kell tervezni, a jövő akarha

sorsként előre meg volna határozva, az üzlet már nem objektum, hanem projektum.⁷ A munkások viselkedésének bizonyos *formái*, a döntéseik és viszonyaik *láthatóvá*, ezzel pedig kormányozhatóvá váltak. A munkás teljesítménye üres fogalom, ha nem foglaltatnak benne a gazdasági mérték és modell föltételei és következményei. Ami az „összehasonlíthatatlant összehasonlíthatóvá”⁸ teszi: egyfelől a konkrét teret a számszerűsítés terévé változtatja, másfelől a tőkemozgás követésére alkalmas absztrakt sémákat ugyancsak kiszámítható számítási móddá transzponálja. Itt a hatalom *diszpozíciójáról* van szó, ami a konkrét gazdasági helyzetek és a gazdasági elméletek között közvetít, ami összevonja az absztrakt munka kiszámítását és a felügyeleti hatalom használatát.⁹ Ebben az értelemben a számvitel a szuverenitás, a kormányzás, az absztrakt tőke *uralma* és azon helyek érték- és számítási mozgása közötti viszonyát képviseli, amelyeken az értéktöbbletet ki lehet vonni. Ez a tőkének nem csupán optikai rendszere, hanem egyben – a bürokrácia révén – kényszerítő erejének eszközeként is testet ölt. A számvitel segítségével nem csak az értékmozgást teszi láthatóvá, hanem egyúttal a munka és a tőke viszonyát is ennek alapján lehet kiszámolni. Az adósság szubjektumának lényét a pénzelés prizmáján keresztül lehet meghatározni. A hitelezés azonban soha nem csupán pénzügyi ügy – tette is készlet. A hitelek szubjektivációt hajtanak végre, mivel véget vetnek bizonyos viselkedési formáknak. Nem arról van szó, hogy a termelés vakon átlépi a konkrét szubjektu-

7 Giraudeau, Martin: „Remembering the Future: Entrepreneurship Guidebooks in the us, from Meditation to Method (1945–1975)”. *Foucault Studies*, 2012/13. 40–66. o. <http://rauli.cbs.dk/index.php/foucault-studies/article/view/3506/3810> [Utolsó hozzáférés: 2013. 01. 22.]

8 Mennicken, Andrea et Miller, Peter: „Accounting, Territorialization and Power”. *Foucault Studies*, 2012/13. 7. o.

9 E helyt nem hagyhatjuk ki Michel Foucault *igazgatás*-fogalmát. Természetesen Marx és Foucault kapcsolata komolyabb alapokon nyugszik; a „*Produktivkräfte*” kifejezés a konkrét, szociális munka termelőerőit jelöli. Másrészt, Richard Marsden szerint, a technika az ágazatokkal pontosan a test produktivitását célozza. Így a kapitalista termelés *primum mobiléje* nem az *önmagáért való* ellenőrzés, az értéktöbblet fejlesztés révén történő megtermelése, hanem a termelőerők normalizálása és felügyelete is. A konkrét munka *eredményességéről* van szó, amelynek normalizálása és kiszámolása az absztrakt mérések nélkül elképzelhetetlen. Lásd Marsden, R.: *The Nature of Capital – Marx after Foucault*. Routledge, London, 1999. 135–161. o.

mokat, hanem épp ellenkezőleg: átalakítja őket. Nem feledkezhetünk meg a folyamat Marx-féle dialektikus értelmezéséről: elérkezik a pillanat, amikor a munka a tőke pusztá *megjelenési* formájává változik. A tőke ugyanakkor munka nélkül nem maradna mozgásban, nem tudna formálódni, nem volna képes az állapotváltásra, hogy az áru segítségével alakítsa önmagát. A hitelezői szubjektivitás kulcsa abban rejlik, hogy a segítségével alakíthatóvá válik egy rendkívül fontos jelenség – a *tendencia*. Az adósság szubjektumának produktivitása és anyagi helyzete ugyanis közvetlenül hat a forgalomban lévő tőke szerves összetételére. David Harvey szerint a tőke nem oldja meg a saját válságait, csupán *földrajzi értelemben áthelyezi*. A – foucault-i fogalom nyomán alkalmazott – kormányzás új módjai, amelyek egy ütemben fejlődtek ki a mikroelektronikával (ilyen az elektronikus banki ügyintézés, a kettős könyvelés, válság esetén pedig a „technikai fölösleg” meghatározásának lehetősége), pont a válság *áthelyezésére*, valamint az értéktöbblet extrakciós mezőinek megtervezésére használatosak, függetlenül a profitráta csökkenésétől.¹⁰ Ez a korai kapitalizmusban lehetetlen lett volna.

A kései kapitalizmus Babilonja: eltörhetjük-e ma a hitel tábláit?

Az adósságképzés történelme egyúttal a leírásának, törlésének a történelme is. Amíg azonban a kezdetekben a hitel nyújtása és leírása szintézisben álltak egymással, a kapitalizmusban csak egy lehetséges vége van ennek a folyamatnak: az eladósodás, az újabb hitelfölvétel és a hitelfölvételi feltételek megújulásának dialektikus folyamata. Ezt csak akkor érthetjük meg, ha mélyebbre ásunk a törlés történelmében. A kapitalista repro-

dukciót övező anakronikus ködben különböző gazdasági rendszerek rejtőznek, amelyek nem vették egyértelműnek, hogy a hitel *végtelen* jellegű. Lazzarato szerint a „végesről” a „végtelen hitelre” történő átmenet következményeit ma is érzékelhetjük. Amíg a primitív társadalmak számára idegen volt a kifizethetetlen, hosszú lejáratú köztartozás, amelynek a törlesztését csak a még nagyobb eladósodás követi, addig az eredeti tőkefelhalmozást követő társadalmakban ez a jelenség a gazdasági és szociális szerveződés egyik tartópillérévé vált. David Graeber az adósság történetét kívül helyezi a profit köré rendeződő piacok kontextusán. A mai, a termelésen és a fogyasztáson alapuló gazdasággal szemben, a kapitalizmus előtti gazdaság egyik formája az *elosztás* köré rendeződött. Az elosztás gazdasága az erőszakra, a háborúra és a háborús arisztokráciára alapozódott. A piacok csak az állam tevékenységének melléktermékei voltak, és a hitel nem játszott alkotószerepet bennük. A javak allokációjának más formái voltak: az *ünneplés* és az *ajándék*. Egyetlen uralkodó alatt Babilóniában négy hiteltörlésre került sor: a gyenge aratás idején a hitelek és a kölcsönök fölhalmozódtak, ezeket semmisítette meg az uralkodó. Éric Toussaint írja: „Az ilyen adósságtörlések kihirdetésekor nagy ünneplések zajlottak, leginkább a tavaszvárás idején. A hitelekről készült följegyzéseket tartalmazó táblák eltörésének hagyománya a Hammurápi-család uralkodása idején kezdődött – a közhivatalok pontos följegyzéseket vezettek a hitelekről, az ezeket tartalmazó táblákat a templomokban őrizték.”¹¹ Az adósságok eltörlésének megünneplése nem naiv dolog: az ünneplés során fölszabadították az adósságuk miatt rabszolgasorba került embereket, és eltörölték az adósságokat. Az adósság eltörlése: visszatérés a *korábbi állapothoz*. Az adósság így véges volt – nem az eladósodás dialektikája és a meghitelezett jövő követte, a következménye nem az adós folyamatos ellenőrzése, hanem a fölszabadítása volt. Erre egész egyszerűen azért volt lehetőség, mert a gazdaság fönnál-

¹⁰ Benjamin Graham a xx. század '30-as éveiben alkotta meg a „*value investing*” fogalmát, mint azon rizikófaktorok megkeresésének és elemzésének módszerét, amelyek esetében a részvények egy adott pillanatban a saját „intrinikus értékükhöz” képest elértékellenednek, s amellyel szemben a beruházó által kifizetett ár mindig csak az adott pillanatban számíthat túlbecsültnek. A profitot ilyenkor az elértéktelenített állapothoz viszonyított értéktöbbletből vonják ki, mikor az akciók irányt váltanak.

¹¹ Toussaint, É.: „Duga tradicija otpisa duga”. *Zarez*, 2012 (xiv.)/343. 26. o.

lásához *nem volt szükség a piacokra*.¹² A pénz és a piac megléte vagy hiánya nem képezte az adott társadalom gazdasága működésének föltételét. Ebből következően létezett az egyenlőségnek egy *korábbi állapota*, amihez a társadalom visszatérhetett.

Ma azonban ez nem így van. Az adósság *általános* eltörlésének föltétele, hogy létezzen egy *status quo ante*, amelyben mindannyian szó szerint adósságmentesek / ártatlanok¹³ vagyunk. A kapitalizmusban nem létezik ilyen állapot, amire hivatkozhatnánk, nem áll fönt a társadalmi és gazdasági viszonyok ősi egyenlősége, amihez visszatérhetnénk. Nem létezik a „jó tőke” gazdasága, amely ne a hitelekkel táplálkozna. *But, the devil lies in the details*. A tőkés viszonyok látszólag éppen egyenlőségi viszonyokként jelennek meg – a munkás eladja a munkaerejét a tőkét birtokló tőkésnek. Szerződéses viszonyba kerülnek. A munkás bérért dolgozik, megfosztja magát a szabadidejétől. De a szerződéses viszony leple alatt, Marxszal élve, a terelés sötét világa húzódik meg. A munkás és a tőke közötti szerződés történelme egyúttal a munkás passzívvá tételének, valamiként a munkás produktivitása javításának történelme is. Mélyenszántó témák vethetőek itt föl: a munkásarisztokrácia megjelenése a XIX. században, ami Hobsbawm szerint a brit ipari monopólium fejlődésének közvetlen következménye; majd a munka piedesztálra emelése a bolsevizmusban – a munka már nem a *szabadságnélküliség* megnyilvánulása volt, hanem az emancipációhoz vezető út, amely a sarlóban és a kalapácsban öltött testet; ezután a jóléti állam megjelenése – a munkásnak biztosított lakás, étkezés, egészségügyi ellátás stb.; később a tömegmunkás fordí eszméje, aki magas fizetést kap, hogy

megvehesse azt a terméket, amit ő maga állít elő; utána a szakszervezetek együttműködése a tőkéssekkel; végül az elmélet neoliberais semlegesítése az egyetemeken a „szabad” piac nyomásra stb. Egyetlen felületes pillantás elég ahhoz, hogy mindenhol észrevegyük ugyanazt a motívumot. A közös nevező minden esetben a tőke és a munka viszonyának naiv értelmezése, amely szerint ez a viszony harmonikus és *egyenlő*, egyenrangú és kölcsönösen kifizetődő. Dolgozz, és a piac majd gondodat viseli. Dologozz, és boldog leszel. A munka fölszabadít.

Mindezek ellenére, az adósságok törlésének dicsérete nem ritka jelenség: Graeber könyve az adósságok történetéről az általános adósságleírás dicshimnuszával zárul. Az adósságok törlésének azonban van egy apró hibája: újraéleszti a rendszert. Az adósságok törlése nem kifelé vezet az eladósodás csapdájából, hanem, éppen ellenkezőleg, lehetővé teszi. A ciklikus folyamat fönmarad. Az adósságok törlése nem akadályozza meg a hitelnyújtás újraélesztését, hanem támogatja azt. Maga Toussaint írja, hogy nem szabad az adósságok leírását összekeverni az emancipációval: a leírás pusztán megújítás, nem az elnyomás megszüntetése. Az adósság eltörlése tehát a korábbi állapot megújítása – az egyidejű elnyomás és jólét egész spektrumával. Megújítás, *semmi más*. Az adósság eltörlése csak arra szolgál, hogy korlátozza az egyenlőtlenség további növekedését, ami már veszélyeztetné az adósságrendszer fönmaradását. A kapitalizmus ugyanígy működik – elég csak rápillantani a piac és a tőke izgalmas viszonyára. *A tőkének nem mindig felelt meg a szabad piac*. Polányi szerint – még a „szabad piac” létrejötte során – az angol liberálisok monetáris politikája oda vezetett, hogy az ipari és egyéb vállalatokat utólag kellett kimenekíteni az „ön szabályozó” szabadpiacról.¹⁴ Természetesen, még ha

12 Ezek helyett, a nagy távolságokra irányuló kereskedelem érdekében, az országok és a javak földrajzi elhelyezkedése számított lényegesnek. Polányi Károly hangsúlyozza, hogy „a javak cseréje azonban mindig a kölcsönös ajándékozás leple alatt, és általában viszontlátogatásokon keresztül bonyolódik”. (Polányi Károly: *A nagy átalakulás*. Mészáros Gábor kiadása, Budapest, 1997. 77. o. Pap Mária ford.) Ennek következtében a *szükség elleni védelem* elve is létezett. Polányi szerint a szerződések és a munkapiac meglétének hiányában nem volt akadálya annak, hogy a közösség megvédje tagját az éhhaláltól: a teljes nyomor lehetetlen volt.

13 A szerb *neduzni* kifejezés mind a kettő jelentéstartalmat magában hordozza.

14 Mivel a pénzre az áru fikcióján keresztül tekintettek, szabályozását átengedték a piacnak. Mivel azonban a pénz mennyiségét a kínálat és a kereslet viszonya szabályozta, az árak drasztikusan csökkentek, hogy aztán a valutát szabályozó Központi Bank beavatkozása mentse meg a helyzetet: „Paradox módon nem csak az emberekét és a természeti erőforrásokat, hanem magát a kapitalista termelés szervezetét is övni kellett az ön szabályozó piac romboló hatásaitól.” (Polányi Károly: i. m. 170. o.)

az adósságok általános eltörlése nem lehetséges is, az egyedi törlésekre kivételes esetekben lehetőség nyílik. A későbbi korokban megvalósult az úgynevezett egyedi hiteltörlések intézménye, különösen a gyarmati idők után, amikor is a gyarmatosítók hiteleit, azok bukását követően, az újonnan létrejövő országok írták le. Ez azonban a tőkére nézve semmi rosszat nem jelentett. A kapitalista viszonyok következményeinek megszüntetése után a törlés nem megsemmisíti, hanem érvényesíti a hiteleket: „Világos, hogy az, aki törli a hitelt, hatalommal rendelkezik, és a hitel törlése is a hatalom megerősítéseként hat, nem annak (ön)megszüntetéseként: az ő független akarata az, ami megszabadít bennünket a hiteltől – ami persze nem azt jelenti, hogy nem esünk majd ismét a hitel csapdájába. Itt nem ártana parafrázálni [Carl] Schmitt szuverenitás-definícióját: az a szuverén, aki kihirdeti az adósság eltörlését.”¹⁵ A törlés nem azért működik, hogy megszabadítsa a munka szubjektumát, hanem hogy a munkát megszabadítsa a szubjektum fáradtságától, hogy egy pillanatra megszabadítsa a termelékenység rá nehezedő nyomásától, hogy azután ismét termelékeny lehessen – hogy ne legyen *improduktív*. Pillanatnyi eksztázisban részesíti, hogy utána visszaküldje a munka örök poklába.

*

Az eladósodás elleni harc formái a válság nyomán kiélesednek: a bankok bojkottja, a sztrájkok, az adósok szakszervezetének kialakulása. Franco Berardi „Bifo” a *fizetési képtelenség jogáról* beszél: nem fogjuk visszafizetni a hitelt. „A fizetési képtelenség joga nem csupán a pénzügyi hitel visszafizetésének elutasítását foglalja magában, hanem, kifinomult módon, annak elutasítását is, hogy a társadalmi erők étellel teli potenciáljait alávessék a gazdasági kódex formális uralmának.”¹⁶ Miféle fizetési képtelenségről van hát szó? Nem a magánember vagy a vállalat

¹⁵ Lásd a 2. és a 6. lábjegyzet hivatkozását.

¹⁶ Bifo – Franco Berardi: „Pravo na insolventnost”. Zarez, 2012 (xiv)/343. 23. o.

fizetési képtelenségéről. Az adósság a kapitalizmusban magából a termelési folyamat szervezéséből ered, tehát strukturális jellegű. De annak ellenére, hogy a termelésből fakad – nem ott ér véget. Az adósság privatizálódik. Gazdasági individuumokhoz kötődik. Minduntalan konkrét, jogi vagy privát személyekhez kapcsolódik. A köztartozást ezért a köz törleszti. A fizetési képtelenség joga ugyanakkor nem azt jelenti, hogy „elengedjük a hiteledet” vagy „ezt a hiteledet”, a te saját hiteledet. A fizetési képtelenség joga jellegénél fogva tömeges alakot ölt – megszünteti a likviditáshiány rendszeralkotó szerepét. Bifo a sajnálatos kapitalista *Gestalt*ról beszél, a lelki automatizmus formájáról stb. A kapitalizmus „téves produktivitásáról”: „A termelői munka kézzelfogható erejét alávetik a bukott pénzügyi rendszer újrafinanszírozására irányuló destruktív feladatnak.”¹⁷ Nem arról van hát szó, hogy a termelékeny munka ereje visszatérjen a saját termelésének útjára. Ezt azért nem teheti lehetővé, mert az eladó-

¹⁷ *Ibid.*

sodás folyamata elválaszthatatlan a termelési folyamattól. Ismétlem, nem létezik „jó tőke”, se „jó termelés”, olyan, amelyik nem igényelné a hitelezést. A tőke lényegéhez hozzátartozik, hogy valahogyan át kell hidalnia a saját absztrakcióját: folytonos átalakulása érdekében kondenzálnia kell a konkrét időt, hogy megfeleltethesse a saját absztrakt folyamatainak. Ebben az értelemben a politikai gazdaságtan kritikája nem hagyhatja érintetlenül a tőkés termelés alap kategóriáját – magát a *termelést*. Nem arról van szó, hogy a termelést meg kellene tisztítani azoktól a tisztátalanságoktól, amelyek az útját állják. Hanem arról, hogy meg kell törni magának a termelésnek a fegyelmét. Arról, hogy el kell utasítani az önmagáért való termelés ideáját. Más szóval: nem a produktivitás nevében kell harcba kelnünk, hanem az improduktivitásában. Nem a munka nevében, hanem a *munkátlanságában*. A fizetésképtelenség joga azt jelenti, hogy a termelési folyamaton belül föl kell függeszteni a kifizetés imperatívuszát. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy mekkora szakadék tátong a fizetésképtelenség jogáért folytatott harc alatt, és ez a szakadék a termelés szakadéka – amit meg kell kérdőjeleznünk. A kapitalizmus problémája nem az, hogy nincsen igazi produktivitás, hanem az improduktivitás hiánya. Georges Bataille szerint a kapitalizmus nem ismeri az *áldozat* ideáját – a megengedett és terméketlen energiapazarlást. Nincs improduktív többlet, az kidobásra kerül, fölállozódik a produktivitás oltárán. A hitel éppen ez: az improduktivitás fölállozása. Elvetése. A hitel túllép a munkaidő és a szabadidő közötti különbségen: parancsokat, munkát, tervezést diktál, egyre csak szorongatja a gazdaságosság hurkát a már egyébként is gazdaságos szubjektum körül. És ezt nem kívülről, hanem beülről végzi. Idézzük föl az *operaismo* nagy alaptémáit: affektusok – megismerés – nyelv – önérzékelés. A hitel szubjektuma belülről korhad, a *homo debitor* pusztá kalkuláló lény. Ebben állna az improduktivitás áldozata? A szubjektum egyszerűen csak produktív, *semmi más*.

RAJSLI Emese fordítása

Maja Solar

SYLVIA BATAILLE

kis barátnóm
cseppet se aggódj
te és én és te-te és én-én-én-én
mindig
olcsón fogunk nyaralni
s hagyni fogjuk
nőjön ki a hátunkból a nap

nem fogunk elmenni sehová turistaként
s hagyni a biopolitikának
hogy fényvédő krémekkel kenegessen bennünket

te és én és te-te és én-te-te-én
mallarméi kockák
a guarana-kapszulákban

a sztereotípiák a tengerbe vetve
a kövek a lepke terrorizmusáról mesélnek
nő ruhával=vázával a délnyugati part mentén

parataxonban

az emberek nem úsznak, csak pancsolnak
fánkot esznek a nyugágyon
majd betérnek az étterembe
állatsereglet jövőtlenség-kép
„always geöffnet”

gyertek vissza, gyorsan, emberek, termelési
viszonyaitokba
és dolgozzatok tovább a pusztá túlélésért
és hogy újra drágán megfizessetek
a ti kis éves szabadságotokért

az állat-állatok szomorúak
csak a lepkék valóságghűek
s az ellenállás logikájában gyülekeznek

kis barátnóm
én és én-te-én mindig szeretni foglak
még akkor is ha egészen Limenariáig nőnek a
körmeid
mert otthon hagytuk a kisollót

OROVEC Krisztina fordítása